

AKADEMICKÁ NITRA 1994

TRADIČNÁ ĽUDOVÁ KULTÚRA
A VÝCHOVA V EURÓPE

separát

OBYČAJE PRI NARODENÍ DIEŤAŤA U RÓMOV
NA SLOVENSKU

Arne B. Mann, ÚSTAV ETNOLÓGIE SAV, BRATISLAVA

Katedra folkloristiky a regionalistiky, FHV, VŠPg
NITRA

OBYČAJE PRI NARODENÍ DIEŤAŤA U RÓMOV NA SLOVENSKU

Arne B. Mann, ÚSTAV ETNOLÓGIE SAV, BRATISLAVA

Osobitosť toho-ktorého etnického spoločenstva sa prejavuje nielen v jeho vonkajších kultúrnych znakoch (jazyk, odev, spôsob obživy, bývanie a pod.), ale i v oblasti vnútroetnických spoločenských vzťahov - sociálnej kultúre. V oblasti duchovnej kultúry sa stretávame s najintimnejším fenoménom kultúry - vierou; táto sa navonok prejavuje zväčša prostredníctvom rôznych obyčajových úkonov, ktoré majú jednak zabezpečiť bezprostrednú prosperitu (zdravie, šťastie, bohatstvo, bezkonfliktný život) jedinca či jeho rodiny, súčasne však vo svojom súhrne plnia funkciu spoločenskej normy správania, vzoru, ktorým sa riadi jedinec v konkrétnom spoločenstve. Obyčaje takto pôsobia ako formy sociálnej regulácie v konkrétnom spoločenstve. Pritom platí, že "život v etnicky uzavretých jednotkách viedol k uchovávaniu regionálnych foriem obradov a obyčajov". V tejto súvislosti je zaujímavé sledovať obyčajovú tradíciu rómskeho obyvateľstva, na formovanie ktorej vplývala jednak spoločenská izolácia Rómov v minulosti (pretrvávajúca dodnes), ale tiež bezprostredný každodenný kontakt s majoritným obyvateľstvom, na ktorom boli Rómovia existenčne závislí. Ich viera, s ktorou sa môžeme v súčasnosti stretnúť, je zaujímavou symbiózou kresťanskej ideológie, vlastných poverových predstáv (ktorých korene môžeme predpokladať ešte v indickej pravlasti) a obyčajových úkonov - prejavov ľudovej viery, ktoré prevzali od majoritného obyvateľstva, v prostredí ktorého niekoľko storočí žili a ktoré prispôsobili ich vlastným potrebám. Uvedené prvky môžeme pozorovať aj pri obyčajoch viažúcich sa k narodeniu dieťaťa. V nasledujúcom prehľade tejto problematiky budem vychádzať najmä z výskumov na východnom Slovensku.

V rómskom spoločenstve bol viac cenený muž, preto si rodičia želali, aby ich prvorodeným dieťaťom bol chlapec. Pohlavie budúceho dieťaťa sa preto snažili určiť podľa tvaru brucha tehotnej ženy (špicaté - chlapec, okrúhle - dievča), podľa jej chuti do jedla (ak jej chutili sladké jedlá, alebo jej nechutilo - dievča, ak jej "šmakovalo" - chlapec), podľa bolesti (ak ich mala súčasne v krížoch a pod bruchom - čakala syna, ak len pod bruchom - dcéru), podľa pohybov plodu (ak kope napravo - chlapec, ak naľavo dievka), podľa bolesti zubov (ak matku bolia zuby, narodí sa jej chlapec).

Túžbou všetkých rodičov je, aby sa im narodilo pekné a zdravé dieťa. Pretože telesné vady novorodenca sa kládli za vinu matke - jej počínaniu počas tehotenstva - boli budúce rómske mamičky vystavené mnohým obmedzeniam, z ktorých viaceré sa dodržiavajú dodnes. Najčastejšie zákazy sa týkali pozerania na objekty, ktoré boli považované za nepekné: tehotná žena (*phári*) sa nemala pozeráť na mrzáka, na duševne chorého ani na mŕtveho, nesmela sa zúčastniť pohrebu. Špeciálne zákazy sa týkajú pozerania na niektoré zvieratá: Rómovia veria, že novorodenec by sa narodil s vadou, ktorá by toto zviera pripomínala: tehotná žena sa preto nesmie pozeráť na zajaca (rozštep pery), na hada, žabu, jaštericu, medveďa; tehotné Rómky v súčasnosti nepozierajú z tohto dôvodu ani prírodopisné filmy v televízii, ak sú tam hady, krokodýle, opice a pod. Budúca mamička sa nesmie pozeráť ani hrať s bábkou (dieťa by mohlo mať zrastené prsty), ani s mačkou. Väčšina uvedených obmedzení platí len dovtedy, kým matka v sebe nepocíti pohyby očakávaného dieťaťa.

Ďalšia skupina zákazov súvisí s dotykom: ak sa tehotná žena oprie o horúcu pec, čaká ju ťažký pôrod ("dieťa sa prilepilo"), nesmie nosiť náhrdelníky, byť opásaná - napr. zásterou - (dieťa by sa narodilo udusené pupečnou šnúrou); ak ju niekto udrel, alebo ak sa sama udrela, dieťa malo na tom istom mieste na tele znak - flak na koži, alebo materské znamienko (ak napr. ženu udrel konár stromu po oku, dieťa sa narodilo na jedno oko slepé). Ak tehotnú ženu bolí zub, nemá si ho dať vytrhnúť (v obci Soľ v takomto prípade si dá zub vytrhnúť budúci otec - isto sa mu potom narodí syn!). Nádejnej matke nesmie nik odoprieť jedlo na ktoré dostane chuť - "lebo to nie ona, ale to si dieťa žiada" - v opačnom prípade dieťaťko potratí. Informátorky svoje rozprávanie ilustrujú množstvom príkladov, kedy sa v dôsledku nedodržania niektorého z obmedzení narodilo postihnuté alebo mŕtve dieťa.

Ešte po druhej svetovej vojne - niekde až do začiatku 60-tych rokov - rodili rómske ženy prevažne doma. K pôrodu prizývali pôrodnú asistentku - babicu. Všade si túto "gadžovku" veľmi vážili, prejavovali jej mimoriadnu úctu, súčasne k nej prechovávali osobitý vzťah: jedlo, ktoré nedojedla vyhodili, nápoj, ktorý nedopila, vyliali, predmety, ktoré zobrala do rúk, pred ďalším použitím najprv poumývali. Hoci dnešní informátori nevedia takéto počínanie vysvetliť, možno predpokladať, že babici pripisovali Rómovia podobné mimoriadne schopnosti ako kňazovi, že totiž obaja prichádzajú do kontaktu so sférami mimo tohto života.

Takmer vo všetkých sledovaných obciach rodiacej žene rozpustili vlasy, odobrali jej sponky, náušnice, rozviazali všetky šnúrky, aby takto uľahčili priebeh pôrodu. Dieťaťko narodené v "čepčeku" - zvyšku placen-

ty na hlavičke, malo mať šťastný život; ak sa narodilo so zúbkom, mal sa z neho stať veštec, za predpokladu, že matka, ktorá zúbok objavila, to nikomu neprezradila (v opačnom prípade dieťaťko zomrelo). Zdá sa, že tieto obyčaje sú identické s obyčajmi okolitého majoritného obyvateľstva, podobne ako ďalšie využitie usušenej "čiapočky", alebo pupočnej šnúry, ktoré niekde vyhodili, niekde ich dali otcovi dieťaťa, ktorému vložené do peňaženky mali priniesť šťastie, niekde sa používali na liečenie dieťaťa (v obciach doliny Hnilca pridávali na prach podrtenú pupočnú šnúru chorému dieťaťu do mlieka), inde ich dali samotnému dieťaťu keď podrástlo "pre šťastie".

Od majoritného obyvateľstva sú pravdepodobne prevzaté aj obyčajové praktiky pri prvom kúpaní: do vody väčšinou vkladali kovové mince, ktoré mali novorodencovi priniesť šťastie, alebo špeciálne byliny s purifikačnou funkciou (napr. v Kremnici pridávali čistec). Voda z kúpeľa sa vylievala po západe slnka, alebo až na druhý deň, a to na miesto, kde nikto nechodil (pod medzu, pod nejaký strom, na krížne cesty), čím sa zabezpečil pokojný spánok dieťaťa. Aj táto praktika sa v mnohých lokalitách vykonáva dodnes. Za zaniknutý možno považovať pôvodne rozšírený obyčaj vkladania husľového sláčika do ruky dieťaťka, v prípade že chceli, aby sa z neho stal hudobník.

U Rómov na Slovensku je dodnes rozšírená viera, že novorodencovi v období do krstu hrozí vymenenie. Zlá sila - najčastejšie sa nazýva *guli daj višbaba, indžibaba* (ježibaba), *erešbaba, riba-baška*, ale tiež *šmertka* - bola pôvodne ženou, ktorá zomrela pri pôrode. Snaží sa uniesť novorodenca a miesto neho podhodí svoje dieťa, ktoré sa pozná podľa toho, že je škaredé, čierne, má veľkú hlavu, stále plače, nerastie. Aby sa tejto výmene zabránilo, vkladajú mamičky pod perinku dieťaťa ochranné predmety: môže to byť hrebeň, ihla, nožnice, cverna, mydlo, nožík. Konkrétne vysvetlenia funkcie jednotlivých predmetov informátori dnes väčšinou nepoznajú (ojedinelým je zistenie Pavla Žigu z oblasti doliny Hnilca, že mydlo predstavuje vodu a priepasť, hrebeň zase hustý les), je však zrejmé, že ochranu zabezpečujú práve ostré hroty predmetov; svedčí o tom aj zvyk v rómskych osídleniach doliny Hnilca, kde z tohto dôvodu zapichujú na noc do dverí nožnice a ihlu. Pred zlou silou môže novorodenca ochrániť aj svetlo, preto v mnohých lokalitách nechávajú pri ňom až do krstu po celú noc rozsvietené. Pokrstenému dieťaťu už striga nemôže ublížiť.

Každý, kto sa príde na dieťaťko pozrieť, ho symbolicky trikrát popľuje, aby ho neuriekol. Urieknutiu sa predchádza tak, že matka uviaže dieťaťu na zápästie prameň svojich vlasov, alebo červenú stužičku; v mi-

nulosti sa na takýto účel používala husľová struna vyrobená z čreva. Niekedy však stačilo, ak dieťaťku obliekli košieľku prevrátenú naruby. Ak dieťa nespí, stále plače, nechce jesť a má horúčku, znamená to, že je urieknuté, že sa mu "stalo z očí". Najčastejším prostriedkom proti urieknutiu na území celého Slovenska (nielen v rómskom prostredí) je tzv. uhlíková voda. Jej príprava a použitie sú známe v mnohých lokálnych a regionálnych variantoch, v princípe sú však rovnaké: najčastejšie sa používa 9 uhlíkov (pôvodné drevené uhlíky nahrádzajú dnes väčšinou zhorené hlavičky zápaliiek), niektorí informátori uviedli počet 3, 5, alebo 10 uhlíkov. Tieto hádzu do hrnčeka s vodou, pričom "negatívne" rátajú: *aňi jekh, aňi duj, aňi trin* (tj. nie jeden, nie dva, nie tri). Ak uhlíky klesnú na dno, znamená to, že dieťa bolo urieknuté. Potom matka vloží do tejto vody prst, vytrie dieťaťku zvnútra ústa, vodou potrie čelo, sluchy, zápästia, prípadne mu dá z uhlíkovej vody napiť; celý úkon sa opakuje tri alebo deväť-krát. Voda sa potom vyleje, najčastejšie na pánty dverí, s čím sa stretneme u Rómov na východnom i strednom Slovensku. Jediným vysvetlením tejto praktiky je, že choroba dieťaťa (urieknutie) prejde na dvere (podľa jednej informácie zo Spiša možno použitú uhlíkovú vodu vyliať aj niekomu dospelému pod nohy, pretože túto chorobu "starší môže vitrimať!").

Z predchádzajúceho textu je zrejmé, že Rómom veľmi záleží na pokrstení dieťaťa. Pri výbere krstných rodičov, odchode na krst i pri návrate z krstu Rómovia vedome napodobňujú miestne obyčaje majoritného obyvateľstva: stretneme sa tu s vkladáním peňazí do perinky pri odchádzaní na krst i so všeobecne rozšíreným textom "vzali sme pohana, pri-niesli sme krestana" pri návrate. Vo viacerých lokalitách sa dodnes dodržiava zvyk, že pokrstené dieťa položí krstná matka na zem pod stôl, odkiaľ ho zoberie otec (variantom je, že chlapčeka spod stola vyberie otec, dievčatko matka); len v jedinom prípade som sa stretol s vysvetlením, že otec takýmto spôsobom slávnostne prijíma dieťa do rodiny. Ak do krstu spávalo dieťaťko spolu s matkou, odteraz ho ukladajú do postieľky alebo do kočíka. Aj Rómovia dodržiavajú zvyk, že prázdny kočík neslobodno kolísať, lebo by v ňom potom dieťa nemohlo zaspať. Taktiež je v rómskom prostredí všeobecne známe, že do jedného roka nemajú deťom strihať nechty ani vlasy (aby nezomreli), deti sa nesmú pozeráť do zrkadla (aby sa nezľakli), nemá sa im do rúk vkladať bábika (aby neostali nemé). Mladé rómske mamičky úprimne priznávajú, že tieto praktiky dodnes dodržiavajú.

Ak sledujeme súčasný stav obyčajovej tradície na Slovensku zistíme, že kým v slovenskej ľudovej kultúre niektoré obyčaje zanikli, iné žijú v

latentnej podobe vo vedomí najstarších generácií, ďalšie inklinujú k spoločensko-zábavnej funkcii, alebo sú oživované a udržiavané folklórnymi skupinami a súbormi, v prostredí slovenských Rómov mnohé obyčaje existujú naďalej v pôvodnej funkcii, ako súčasť ich duchovného vedomia - viery. Pretrvávajúce periférne spoločenské postavenie Rómov, súčasná sociálna neistota, spôsob života, v ktorom prevažuje emocionálny prístup nad ekonomicko-rationálnym, to všetky vplýva na zachovávanie ich obyčajovej tradície. Potreba zabezpečiť pre seba a svoju rodinu zdravie, šťastie a ochranu pred pôsobením negatívnych síl vytvárajú navyše priestor pre aktualizáciu a inováciu niektorých obyčajových prejavov. Z tohto dôvodu treba považovať štúdium rómskej duchovnej kultúry nielen za zaujímavé, ale pre poznanie a pochopenie "vlastného sveta" Rómov za nanajvyššie potrebné.

LITERATÚRA

ANTOL, Pavol: Rodinné obyčaje Rómov v obci Soľ. In: Neznámi Rómovia (zost. A.B. Mann), Bratislava 1992, s. 155-171.

BÍLKOVÁ, Hana: Prvé výsledky výskumu rodinných obyčajov Cigánov-Rómov v Turci. Slovenský národopis, 36, 1988, č. 1, s. 183-191.

HORVÁTHOVÁ, Emília: Cigáni na Slovensku. Bratislava 1964.

MANN, Arne B.: Výskum rodinných obyčajov ako prostriedok poznania rodiny Cigánov-Rómov na Slovensku. In: Teoreticko-metodologické východiská výskumu cigánskej rodiny a cigánskych obyvateľov, Košice 1989, s. 95-102.

NAVRÁTILOVÁ, Alena: Obřady a obyčeje a jejich úloha v současných etnických procesech. In: Etnické procesy v pohraničí českých zemí po roce 1945. Etnické procesy 3, ÚEF ČSAV Praha 1986, s. 3-9.

ŽIGA, Pavol: Rómske obyčaje pri narodení dieťaťa v doline Hnilca. Slovenský národopis, 36, 1988, č. 1, s. 172-176.

BRÄUCHE DER ROMER BEI DER GEBURT EINES KINDES IN DER SLOWAKEI

Resumee

Natürlicher Bestandteil der gesellschaftlichen Entwicklung einer jeden ethnischen (kulturellen, regionalen oder lokalen) Gemeinschaft sind Änderungen in den einzelnen Gebieten der Kultur - Brauchtumstraditionen - sie äussern sich vor allem in der Verschiebung ihrer ursprünglichen Funktion. Während in der slowakischen Volkskultur einige Bräuche verschwanden, leben andere nur in latenter Form im Bewusstsein der ältesten Generation, eventuell inklinieren sie zur gesell-

schaftlichen Unterhaltungsfunktion oder sie werden durch Folkloreensembles und Gruppen belebt. In der Umgebung slowakischer Romer existieren viele Bräuche weiter in ursprünglicher Funktion als Bestandteil ihres geistigen Glaubens - bewusstseins als gesellschaftliche Verhaltensnorm, als Beispiel, nach dem sich der Einzelne in ihrer gesellschaftlichen Umgebung (soziale Regulation) richtet. Auch gegenwärtig kommt es zur Aktualisierung und Inovation einiger Brauchtumserscheinungen. Diese Tatsache ist die Folge einer andauernden gesellschaftlichen Isolierung des überwiegenden Teils der Romerbevölkerung, die einerseits als Konservatismus zum Vorschein kommt, die die gesellschaftliche Entfaltung der konkreten Kommunität der Romer verlangsamt, gleichzeitig jedoch als Verteidigungsmechanismus in Konfrontation mit der majoritären Gemeinschaft die Erhaltung der innergruppalichen (ethnischen) Einheit und Identität ihrer Mitglieder ermöglicht.

In der Brauchtumsgruppe, die sich an die Geburt des Kindes bindet, können wir einige Problemkreise verfolgen: hieher gehört der magische Schutz des Neugeborenen in der Zeit vor seiner Geburt (verschiedene Beschränkungen, die die schwangere Frau einhalten muss, wenn sie ein gesundes und schönes Kind gebären soll), ein weiterer Kreis von Brauchtumshandlungen bindet sich zur eigentlichen Geburt (Schutz der Mutter und des Kindes vor unreinen Kräften), Schutz des Kindes in der Zeit von der Geburt bis zur Taufe (Gefahr vor Vertausch durch einen bösen Geist - Hexe), Schutz vor Beschreieung, resp. Praktiken für die Eliminierung der Beschreieung. Mehreren von ihnen - das ist z.B. die Vorbereitung des sog. Kohlenstoffwassers gegen Beschreieung - können wir in der Umgebung von Romern, praktisch auf dem Gebiet der gesamten Slowakei, begegnen.